

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه تحصیلی

کارشناسی ارشد

۱۸۴۴۳

اخلاق در فقه شیعه

براهنمایی استاد ارجمند :

کاظم مدیر شانه چی

گردآوری :

حسین ماثب

سال تحصیلی : ۷۲ - ۱۳۷۱

این رساله رابه تمامی دوستداران اهل بیت

رسالت (ع) وآنانکه طالب پاکی نفسند،

تقدیم می کنم.

۱۸۶۴۳۴

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پیشگفتار

باسپاس فراوان به پیشگاه پروردگار متعال و درود و سلام به ارواح طیبه، انبیاء، خصوصاً "حضرت ختمی مرتبت، محمد، صلی الله علیه و آله، و خاندان پاک آن بزرگوار و - طلب رحمت و علو مقام برای علما و فقهاء عالی مقام اسلام، بویژه ابرمردتاریخ و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، حضرت آیه الله خمینی (رحمه الله علیه)، همچون موری ضعیف، پوشه دانه‌ای از خرمن پرفیض خاندان رسالت (ع) برگرفته، به رهروان راه ولایت و امامت عرضه داشته و امید پذیرش دارد.

آنچه گردآورده‌ام تلفیقی است از عناوین "علم اخلاق" و "روایات اخلاقی در فقه شیعه و اصول کافی". سالیان زیادی بود که دوست داشتم با احادیث اهل بیت (ع) رابطه‌های نزدیکتر داشته باشم. پس از گذراندن واحدهای "فقه و مبانی حقوق اسلامی" در دوره - کارشناسی ارشد، از جمله عناوین پیشنهادیم برای پایان نامه، "اخلاق اسلامی در کتاب

شریف کافی" بود، که پذیرفته شد و خوشحال شدم.

اما پس از اینکه بدنیا ل این کار رفته و به کتابها سرزدم، تعدد و تنوع کتب اخلاقی موجب شد که در این تصمیم تردید کنم و چون در محضر استاد شانه چپی سخن از تعویض این عنوان به میان آوردم، معظم له با ارشادات خود، دلگرم نمود و با اشاره ایشان، عناوین اخلاقی را که ابن مسکویه در "تهذیب الاخلاق" و خواجه طوسی در "اخلاق ناصری" و ملا مهدی نراقی و فرزندش ملا احمد، در "جامع السعادات" و "معراج السعاده" آورده اند، نقشه و چهارچوب کار خود قرار دادم و این رکن اول از دورکن اساسی این جزوه است که در کتب فوق الذکر مفصلاً از آن بحث شده است.

رکن دوم و اصلی این نوشته را، احادیث کتاب شریف کافی، به عنوان بهترین، جامع ترین، غنی ترین و معتبرترین کتاب حدیث، تشکیلی می دهد. کتابی که اصول آن " اعتقادات و اخلاق " و فروع آن، منبع و گنجینه، سرشار فقه اسلامی، شامل: عبادات، معاملات و مکاسب، قضاوت، دیات و تعذیرات و ... است. جالبتر از همه اینکه در خلال همین احکام فرعی، اعم از واجبات و محرمات و مخصوصاً " مستحبات و مکروهات، بطور غیر مستقیم و بازبایی ویژه ای، اخلاق اسلامی به اذهان القامی شود.

در همین جا باید به عرض اساتید گرامی و خواننده محترم برسانم که طرح ارتباط فقه و اخلاق و جمع آوری و تنظیم روایات مربوطه، وقتی به نظر رسید و با استاد محترم در میان گذاشتم که کار رساله، تحت عنوان " اخلاق در کافی " تقریباً تمام شده و وقت نیز روبه پایان بود. لذا تمام سعی و تلاش، قطعاً نقص و عیب در بیان ارتباط فقه و اخلاق و گنجاندن روایات فقهی اخلاقی در متن رساله، وجود دارد.

لذا قبلاً از استاد بزرگوار، بلکه اساتید گرامی، پوزش می طلبم و در درجه اول از محضر-

دانشمند عالیقدر جناب استاد شانه چی که در طول ایام تحصیل و بخصوص در مورد این رساله
حقیرا از راهنماییهای خویش بهره مند فرموده اند و از سایر اساتید ارجمند استدعا دارد -
باز هم در مورد ارشادات لازم ، بذل لطف فرمایند.

والاجر عندالله

حسین صائب

پنجم تیر ماه ۱۳۷۲

مقدمه :

پیرامون اخلاق در کافی^۱

کافی در نظر عامه مردم، در زمره کتب معروف اخلاق نیست ولی در نگاه خواص، یکی از اصیلترین منابع و متون اخلاقی است.

به دلیل کثرت و تنوع احادیث، از ابعد مختلفی می توان به کافی نگریست، و در هر مقاله نکته هادر آن یافت، هم به عنوان کتابی که دارای مبادی و مبانی اخلاق اسلامی است و هم کتابی که در لابلای مباحث فقهی آن، دستورات اخلاقی وجود دارد و هم کتابی که اسوه های اخلاقی در آن معرفی شده اند.

اخلاق به مفهوم اسلامی آن و این که گاهی مرادف با شؤون و آداب زندگی فردی و اجتماعی است، در بخشهای مختلف کافی و از جمله ابواب فروع آن به وفور یافت می شود. به عنوان مثال، قسمتی از روایات مربوط به " کتاب الطهاره " یا " کتاب التجاره " و بخش زیادی از احادیث " کتاب النکاح " و " کتاب الاطعمه و الاشربه "، مربوط به آداب اخلاقی و آئین زندگی فردی و اجتماعی است.

۱. وصف آیت اکبر، کلینی بزرگ و اثر مشهورش، کتب شریف کافی، " اظهر من الشمس و ابین من الامس " است.

بنابراین ذکر آن و پاره ای مسائل مربوطه از قبیل: مجموعه آثار آن بزرگوار، و شارحان و مترجمان و حاشیه نویسان کافی و مشایخ و شاگردان کلینی و .. را به پایان رساله موکول می کنیم.

راه‌های جستجوی اخلاق در کاف‌ی

در کاف‌ی می‌توان از سه راه به جستجوی اخلاق پرداخت :

اول - اسوه ها و نمونه‌های اخلاقی ، و در درجه اول آنچه مربوط به تصویر سیرت و سیمای باطنی رسول گرامی‌ها سلام ، همان بنده برگزیده‌ای است که خداوند در حق او فرمود: " وانك لعلى خلق عظیم " ^۱ و مردم را به پیروی از او فراخواند: ^۲ لقد كان لكم في رسول الله اسوه حسنه " ^۳.

بعد از این نمونه والا نوبت به چهره‌های برجسته امامان و ال‌تبار از دودمان پیامبر و دختر گرامی او می‌رسد. این چهره‌ها علاوه بر آنکه در " کتاب الحجّه " ^۴ کم و بیش معرفی شده‌اند، در دیگر بخش‌هایی نیز، لابلای سخنان خود آن پاکان بایاران بزرگوارشان تصویر شده‌اند. پس از امامان پاک، نوبت به دیگر پاسداران دین نبوی و سیره علوی و مرزداران اندیشه و ادب و حاملان اخلاق اسلامی می‌رسد. پژوهش و تحقیق در احوال ایشان، صرفاً از جنبه اخلاقی، درخور هرگونه اهمیت است.

عامل‌تمایز پیامبران راستین از مدعیان دروغین رسالت

اصولاً در همین بعد اسوه بودن است که پیامبران دروغین تاریخ از امامان و پیامبران راستین باز شناخته می‌شوند. زیرا چه بسا تب‌کارانی که سخنان اخلاقی داشته‌اند، اما در عمل

۱. قلم / ۴

۲. احزاب / ۲۱. " اسوة واسوة ": کسیکه دیگران از او پیروی کنند، چه در خیر و چه در شر، به همین دلیل است که خداوند متعال، " اسوه " را به " احسنه " توصیف کرده است. (مفردات راغب).

۳. کتاب الحجّه، بخش چهارم از جلد اول اصول کاف‌ی است که معظم کتاب را به خود اختصاص داده و عمدتاً پیرامون امامت، بحث می‌کند.

فاقد هرگونه فضیلت و جامع همه، رذایل بوده‌اند.

چنین است که پیشوای پرهیزگاران، علی (ع)، فریاد می‌کند:

"من نصب نفسه للناس اماماً" فليبدأ بتعليم نفسه قبل تعليم غيره وليكن تاديبه بسيرته، قبل تعليمه بلسانه ومعلم نفسه ومودبها حق بالاجلال من معلم الناس ومودبهم.^۱

دهها داستان مربوط به سرگذشت ائمه و اصحاب ایشان، در خلال روایات کافی آمده است که مربوط به همین بخش الگوهاست که نمونه‌هایی از آنرا در "داستان راستان" اثر گرانقدر استاد شهید مطهری می‌توان خواند.

دوم - بخش اخلاق کلی اسلامی یعنی همان مفهومی که از اطلاق کلمه اخلاق بدواً به اذهان تبادل می‌گردد و این بخش در اغلب ابواب کافی وجود دارد، هر چند ابوابی که به طور منظم و با عناوین اخلاقی معین مطرح شده، مربوط به بخشی از جلد دوم اصول کافی است.

سیر تحول علم اخلاق در جهان اسلام

بد نیست همین جا به این نکته اشاره کنیم که همانگونه که فقهاء عظیم الشان، قسمتی از احکام دینی را تا سبسی و بخشی را امضایی می‌دانند، اخلاقیات اسلام هم بخشی مربوط به سخنان و مقولات نقل شده از پیامبران پیشین است. در این میان آثار بیادمانده از حضرت مسیح (ع) در قلمرو پارسی و زهد و پرهیزکاری و قناعت و ساده زیستی کم نیست، و در حوزه پیکار و آنچه مربوط به حماسه آفرینی و مقاومت و ستیز با اهریمنان و فرعون است، مطالبی

۱. حکمت ۷۳ - نهج البلاغه معجم المفهرس.

مربوط به ابراهیم و موسی (ع) است که یابه شکل قمه و یابه عنوان سخنان آن بزرگواران در -
آثاری نظیر کافی، به خصوص روضه کافی به جای مانده است. در همین زمینه به مطلبی که از
مجله " دانشنامه اسلام و ایران " شماره ۱۰، انتخاب شده است، توجه کنید:

" علم اخلاق در جهان اسلام تا قبل از قرن پنجم هجری ، صورت نهایی نیافته بود ...
اخلاق در جهان اسلامی در مرحله تکامل یافته خود، عبارت از ترکیبی است، قابل توجه و -
رویه مرفته موفق ، از آداب و سنن عربی قبل از اسلام و تعالیم قرآنی، آمیخته با عناصر غیر
عرب مخصوصاً ایرانی و یونانی که به قالب کلی اسلامی درآمده و با آن یکی شده است.
محدثان و عرفا و حکیمان و همه کسانی که در اندرز به پادشاهان و حکام، آثاری تالیف
کرده اند، در باره ارزش " حسن خلق " سخن گفته و آنرا ستوده اند، لکن آراء آنان در باره
کمالات اخلاقی، از سرچشمه های مختلف گرفته شده است هر چند که جملگی سعی دارند که از
طرق گوناگون نظرات خود را با معیارهای اصیل اسلامی انطباق دهند.

در نتیجه، طی سالهای متمادی و به تدریج این تمایلات متفاوت، بایکدیگر ترکیب شده،
به صورت واحدی درآمدند..."^۱

سوم - راه و بعد دیگری از اخلاقیات کافی مربوط به بخش نسبتاً " کوتاهی از مندرجات کافی
است که در نگاه اکثر، در شمار اخلاقیات نیست ، در حالی که درست به عکس ، شامل
نابترین مسائل و مطالب اخلاقی است. این بخش نیایشها و دعا های مربوط به " کتساب
الدعاء " اصول کافی و دیگر نیایشهای ماثوره مندرج در آنست. به عنوان مثال دعاهای مربوط -
به آداب وضو، غسل، آداب سفر، استخاره، نخستین دیدار زوجین در حجله و از همه زیباتر

۱. مجله " دانشنامه ایران و اسلام "، شماره دهم.

وشور انگیزتر نیایشهای مربوط به وقوف در مشعر و عرفات و منی است که شاهکار آن مناجات عرفه^۱ پیشوای آزادگان، حسین بن علی (ع)، می باشد.

امتیاز ویژه این بخش از اخلاقیات خصوصاً آنچه مربوط به شخص نبی اکرم و دیگر پیامبران الهی و اهل بیت رسالت است، در این است که آن پاکان، در کنار هر دستور اخلاقی ظرفیت مخاطب را در نظر داشته اند و با توجه به "کلم الناس علی قدر عقولهم" با مردم روبرو می شده اند و مسلم است که با وجود چنین محدودیتی، در کار بیان معارف عمیق اخلاقی دچار اشکال می شده اند. لیکن، همینان در نیایشها با این مشکل مواجه نیستند و خود را در برابر هستی مطلق می یابند و اینجاست که: "هر چه می خواهد دل تنگت بگو."

۱. بردعای عرفه^۱ امام حسین (ع)، شروحنوشته شده است، از جمله مرحوم حاجی فاضل خراسانی (ره) شرحی نوشته است که یک صفحه از متن دعا، بعد از تصحیح و استخراج سند روایات، کتاب نسبتاً "بزرگی شدوم اکنون جزء پایان نامه های دوره لیسانس در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، موجود است.

مروری بر آثار و تالیفات اخلاقی

تالیفات اخلاقی در اسلام‌رسمی‌توان در یک جمع بندی کلی به چهار دسته تقسیم نمود:

اول- کتب مربوط به "علم اخلاق" مانند "تهذیب الاخلاق" و "اخلاق ناصری"

دوم- کتبی که "علم اخلاق" نیست، بلکه "اخلاق دینی" به معنی خاص آنست: مانند

کتب زیادی که تحت عنوان "مکارم الاخلاق" تالیف شده است.

این دسته از آثار مشتمل بر ثابترین و خالصترین دستورات اخلاقی است. "کافی" در

زمره نخستین کتب از این دست، بلکه در شمار بهترین آنهاست، زیرا در درجه اول متون

اخلاقی، قرآن کریم و سپس سخنان پیامبر (ص) و ائمه (ع) است.

سوم- آثار مشهور عارفانه نظیر "احیاء العلوم" غزالی و ادامه آن "محجة البیضاء"

فیض کاشانی و سایر کتب و منظومه‌های عرفانی- اخلاقی نظیر آثار عطا رو مولوی. این گروه

از تالیفات برای عامه مردم جاذبه بیشتری نسبت به دو گروه قبل دارند.

چهارم- تالیفات که نقش تربیتی و آموزشی در مدارس داشت و بخشی از سنتهای حوزه -

های دینی بوده است، نظیر "منیة المرید" شهید ثانی و "آداب المتعلمین".

نقش خطابه و منبر

بدنیست نکته‌ای را در اینجایبفزیاییم و آن اینکه نشر اخلاق در جوامع اسلامی به مقدار زیاد مدیون خطابه های جمعه و منابرو مجالس و مساجد است که نقش اصلی آن به عهده خطیبان مؤمن و زبردستی بوده است که با بیانی دلنشین و شور آفرین به وعظ و ارشاد می پرداخته اند. این افراد برای ایراد یک سخنرانی یا مجلس وعظ از تمام انواع آثاری که ذکر کردیم ، سود می جستند.

سابقه تالیفات اخلاقی در اسلام

ابن مسکویه

نخستین کسی که در اسلام، اخلاق را از دیدگاه عقلی صرف مورد بحث قرار داده، "ابن مسکویه" متوفی ۴۲۱ هجری است،^۱ که در فلسفه، اخلاقی پیرو ارسطو بوده و تا اندازه‌ای از افلاطون نیز متأثر شده است. تالیف مهم وی "تهذیب اخلاق و تطهیر الاعراق" است که موضوع آن "سعادت انسان" است. بنا بر نظری اخلاق صادر از نفس است، از اینرو در آغاز،

۱. پیش از "ابن مسکویه"، "ابوالحسن عامری" (متوفی ۳۸۱)، تالیف معتقلی در اخلاق به نام "السعادة والاسعاد" بوجود آورده است. او از رجال نیشابور و فلاسفه اسلامی است. او کتاب خود را آثار افلاطون و ارسطو اقتباس کرده و در کار خود به تصوف نیز نظر داشته است.

البته، در قرون اولیه اسلامی، کمتر به تالیف مستقلی در باب اخلاق برمی‌خوریم که این به علت نزدیکی به زمان پیامبر و ائمه (ع) و حضور ایشان در میان مردم و نقش الگویی رفتار و سخنان این بزرگواران بوده است.

به معرفت نفس و قوای آن می‌پردازد و سپس از فضائل و رذائل سخن می‌گوید. او مانند افلاطون، فضائل را تحت چهار فضیلت اصلی (حکمت، شجاعت، عفت و عدالت) درمی‌آورد. -
آنگاه به نظریه ارسطو در باره اعتدال و حد وسط توجه می‌کند و نیل به فضیلت اعتدال را به وسیله عقل می‌داند و میان سعادت و فضیلت ربط می‌دهد.

تعریف اخلاق از ابن مسکویه

ابن مسکویه در "تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق" می‌نویسد: "الخلق حال للنفس داعية لها الى افعالها من غير فكر و لاروية^۱ وهذا الحال تنقسم الى قسمين: منها ما يكون طبيعيا" من اصل المزاج، كالانسان الذي يحركه ادنى شيء نحو غضب و يهيج من اقل سبب..
و منها ما يكون مستفادا" بالعاده والتدريب، وربما كان مبداء الفكر، ثم يستمر عليه اولاً" -
فاولاً" حتى يمير ملكه وخلقاً" ..."^۲

(المنجد)

۱. الرويه : دقت و تفکر در امور

۲. ترجمه: "خلق حال است برای نفس که آنرا، بدون دقت و فکر، به سوی افعالش فرامی‌خواند، و این حال بدو قسم تقسیم می‌شود: یک قسم آنکه برای فرد طبیعی است مثل انسانی که از کوچکترین چیزی عصبانی شده، یا به هیجان می‌آید، و قسم دیگر آنکه در اثر عادت و تکرار بدست می‌آید و چه بسا که مبداء آن فکراست، سپس ادامه می‌یابد و تکرار می‌شود تا وقتی که به صورت ملکه و خلق درمی‌آید..."

تهذیب الاخلاق / ص ۱۵۱ انتشارات مهدی اصفهان.

غزالی

غزالی (۴۵۰ - ۵۵۰) از علمای بزرگ اسلام و کلامی بود. مهمترین کتاب وی به نام "احیاء علوم الدین" در اخلاق و مسائل دینی و تصوف به زبان عربی است و کتابی است مشهور که موافق و مخالف دارد. دومین کتاب مهم او "کیمیای سعادت" است که بیشتر آن اخلاق می باشد و خلاصه ایست از "احیاء العلوم" وی در بحث فضائل و رذائل توجه به اصلاح اخلاق دارد و تکیه وی در درجه اول به مذهب است، لکن به آراء اخلاقی فلاسفه نیز نظر داشته است. او برخلاف معتزله، قائل است که اعمال فی نفسه، زیبا و زشت نیست، بلکه خیر آنست که خدایه آن امر فرموده و شر آنست که خدا از آن نهی کرده است. بنابراین قول او مطابق رای اشاعره است. باین وجود، خود در این قول همه جا ثابت قدم نمانده است و در آراء او تناقض دیده می شود، مثلاً در جایی از کتاب احیاء می گوید: "دروغ حرام نیست مگر از این جهت که در آن زبانی برای مخاطب و غیر او هست." بطور کلی، هدف غزالی از تهذیب اخلاقی، سعادت اخروی است و در نظری فضیلتی که دین به آن امر می کند، با "اخلاق نیک" یکی است.

تعریف اخلاق از غزالی

غزالی در تعریف "خلق" می نویسد: "... فالخلق عبارة عن هيئة في النفس راسخة عنها تصدر الافعال بسهولة ويسر من غير حاجة، الي فكر و روية، فان كانت الهيئة بحيث تصدر عنها الافعال الجميلة المحموده عقلا" و شرعا"، سمیت تلك الهيئة خلقا "حسنا" وان كانت الصادر عنها الافعال القبيحة، سمیت الهيئة التي هي المصـــــدر ،

خلقا " سیئا " ... " ۱

خواجه طوسی و اخلاق ناصری

خواجه نصیر طوسی، کتاب ابن مسکویه را از عربی به فارسی درآورده و در آن تغییراتی داده و آنرا " اخلاق ناصری " نامیده است.

تفاوت " اخلاق ناصری " با کتاب ابن مسکویه، فقط اینست که " تهذیب " وی منحصر به اخلاق می باشد ولی " اخلاق ناصری " مشتمل بر هر سه بخش حکمت عملی (اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن) است. در این کتاب نیز مانند کتاب ابن مسکویه، بیشتر مطالب از اقوال اخلاقی حکمای پیشین استفاده و نقل شده است.

خواجه، در آغاز کتاب، آنچه را که از مسائل فلسفی برای فهم مطالب لازم دیده، با اسلوبی نیکو خلاصه کرده است.

" اوصاف الاشراف " اثر اخلاقی دیگر خواجه نصیرالدین طوسی است که نظر به تعالیم اخلاقی اسلام داشته و معانی و مفاهیم اخلاقی را از قرآن کریم گرفته است.

۱، ترجمه : ... پس خلق، هیبتی است راسخ در نفس که افعال از آن، بدون نیاز به فکر و دقت و به سهولت، صادر می گردد، پس اگر این هیبت بگونه ای باشد که از آن، عقلا " و شرعا "، افعال زیبا و پسندیده، صادر شود، " خلق نیکو " نامیده خواهد شد و اگر بطوری باشد که افعال صادر از آن ناپسند و زشت باشد، " خلق زشت " نام خواهد گرفت ... "

احیاء علوم الدین ۵۲/۲

تعریف اخلاق از خواجه نصیر

خواجه نصیردر " اخلاق ناصری" می نگارد: " خلق ملکه‌ای بو دنفسرا، مقتضی سهولت صدور فعلی ازو، بی احتیاج به فکری و رویتی ."^۱

فیض کاشانی

ملا محسن فیض کاشانی (متوفی ۱۰۹۰ هـ) از معتقدان به روش جمع بین شریعت و طریقت و حکمت بود. او شاگرد و داماد ملاصدر است.
نام کتاب او " محجة النیضاء فی احیاء الاحیاء " است که در واقع تنقیح کتاب " احیاء العلوم" غزالی است.

جامع السعادات و معراج السعاده

مولی محمد مهدی نراقی (متوفی ۱۲۰۹ هـ) از بزرگان و جامع علوم عقلی و شرعی بود. در اخلاق اثر مشهوری از وی بنام " جامع السعادات" بر جا مانده است که فرزندش آنرا ترجمه نموده کم و بیش تغییراتی داده است. این کتاب همان " معراج السعاده" معروف است.

۱. اخلاق ناصری، تصحیح حیدری - مینوی ص ۱۰۱.

بیان رابطه فقه و اخلاق

قال الباقر (ع):

"الكمال کل الكمال: التفقه فی الدین والصبر علی النائبه وتقدير المعیشه"^۱

درب‌خورد با مسائل زندگی، "فقه" و "اخلاق"، رهنما و پشتوانه انسان هستند. ارزش و چگونگی رفتار و عملکرد هر فرد، بسته به میزان بهره‌مندی او از این دو دانش گرانقدر است. اخلاق و فقه شیعه، پایای پای یکدیگر، در کوچکترین و جزئی‌ترین مسائل حیات، از بدو تولد تا پس از مرگ، صاحب‌نظر و پاسخگومی باشند.^۲

۱. میزان الحکمه ۴۵۶/۸، به نقل از بحار الانوار ۱۷۲/۷۸

۲. در اینجا بی‌مناسبت نیست که خاطره‌ای از امام بزرگوار امت (ره) را که در مجله‌ای مطالعه کردم، نقل کنم: "شخصی از امام (ره) سوال کرد که از بین علوم مختلف به کدام علم بیشتر علاقه دارید؟ فرمودند: "فقه". آن شخص گفت: آقا فقه که چیزی ندارد! مالم فرمودند: "نخوانده‌ای تو." گفت: چرا آقا خوانده‌ایم. فرمودند: "پس نفهمیده‌ای".
بایک بررسی اجمالی در اوضاع و احوال اجتماع، معنای این کلام امام (ره) بهتر فهمیده می‌شود، زیرا در هر قشری از جامعه که معلومات فقهی افراد بیشتر است، میزان فساد و انحرافت کم‌تر است. محسوس است که کمتر از سایر مردم است.

بین این دو علم شریف ، رابطه‌ای استوار برقرار است ، بطوریکه در بعضی مسائل -
انگار فقه و اخلاق، مصادق واحدی پیدامی کنند. کتب فقهی شیعه سرشار از نکات اخلاقی
است، لذا عناوینی مانند " اخلاق در فقه شیعه " یا " رابطه فقه و اخلاق " کاملاً قابل طرح
و بررسی است. رساله حاضر ممزوجی است از " فقه اخلاقی " و مسائل " علم اخلاق " .

در اینجا به پیروی از سیره علمای اخلاق و فقهای اعلام ، " طهارت " به معنی علم آن

(اعم از طهارت نفسانی و جسمانی) را مطرح ساخته، به بیان مختصر مسائل اخلاقی در -
باب نماز و مقدمات آن می پردازیم. سپس باب طهارت روح را گشوده ، همراه با جویندگان
فضیلت در مسیر اخلاق طی طریق می نماییم، و در منازل چندی " فقه " را به یاری می طلبیم،
چنانکه به عنوان مثال در باب صبر، " روزه و جهاد " ، و در باب انفاق ، " خمس و زکات " -
را مطرح ساخته ، به بررسی " امر به معروف و نهی از منکر " به عنوان نکته برجسته -
" اتمال فقه و اخلاق " می پردازیم، و از دریای بیکران فقه شیعه، بهره اخلاقی می بریم ،
و سرانجام کار را با بحث " حج " ، به عنوان یک دوره فشرده اخلاق، پایان می دهیم.

فالحمد لله وهوالمستعان

یادداشت‌هایی به منظور راهنمایی

۱ - مرجع مادر شرح احادیث بطور عمده " مرآة العقول " علامه، مجلسی و در بعضی - موارد " وافی " فیض کاشانی و " ترجمه شرح اصول کافی " ملا صدرا بوده است. آدرس شرح تمام احادیثی که مربوط به اصول کافی هستند، استخراج شده و در موارد لازم شرح مختصری نیز بعد از ترجمه، حدیث آورده شده است که اکثراً " ماخوذ از " " مرآة العقول " می باشد و اگر از منبع دیگری بوده، ذکر شده است.

۲ - در ترجمه احادیث متعلق به اصول کافی، با مختصری تصرّف، از " اصول کافی با - ترجمه و شرح مرحوم استاد سید جواد مصطفوی " استفاده گردیده است.

۳ - به منظور سهولت کار مراجعه کننده، آدرس متن احادیث از " اصول کافی، چاپ آخوندی " و آدرس ترجمه از " اصول کافی با ترجمه و شرح استاد مصطفوی " آورده شده است، زیرا این آدرس، آدرس شرح حدیث داده شده است.

۴ - متن، ترجمه و شرح احادیث، در هر مبحث شماره گذاری شده تا تطبیق آنها با هم به سهولت امکان پذیر باشد.

۵ - در پایان ترجمه احادیث فقهی که جنبه اخلاقی داشته، شرح مختصری تحت